

BİBLİYOGRAFYA :

Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 346-351, 353; Sâbit b. Sinân, *Târîhu aḥbârî'l-Ḳarâmiṭa* (Süheyl Zekâr, *Aḥbârü'l-Ḳarâmiṭa* içinde), Dımaşk 1402/1982, s. 36-56; Kâdî Abdülcebbâr, *Teşbîtu delâ'ili'n-nübüvve* (nşr. Abdülkerim Osman), Beyrut 1386/1966, II, 343, 381-389, 392-395; İbn Miskevevh, *Tecâribü'l-ümem*, Kahire 1332/1914, I, 201; Bağdâdî, *el-Farḳ* (Abdülhamîd), s. 287, 290-291, 294; Hammâdî, *Keşfü esrârî'l-Bâtıniyye* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Kahire 1357/1939, s. 20-21; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 143-144, 147-149, 155-156, 170-172, 181-182, 207-208, 311, 351-352; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXV, 276-303; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 59-62; Makrîzî, *İttî'âzü'l-hünefâ'* (nşr. Hugo Bunz), Leipzig 1909, s. 124-129; a.m.lf., *Kittâbü'l-Muḳaffe'l-kebîr* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), Beyrut 1407/1987, s. 262-263; Safedî, *el-Vâfi*, XV, 364-366; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, Kahire 1383/1963, III, 224-227; Deylemî, *Mezhebü'l-Bâtıniyye*, s. 20, 74, 76, 84, 87, 88; Ali Sâmi en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi*, Kahire 1967, II, 331-332; Tâhâ el-Velî, *el-Ḳarâmiṭa*, Kahire 1981, s. 137-138, 145-146; Jeremy Salt, "The Military Exploits of the Qarmatians", *Abr-Nahrain*, XVII, Leiden 1977, s. 47-48; M. Canard, "al-Djannâbi", *El²* (İng.), II, 452-454.

MUSTAFA ÖZ

CENNÂBİYYE

(الجنابية)

Bahreyn Karmatileri'nin reislerinden
Ebû Tâhir el-Cennâbî'ye
(ö. 332/944)
uyanlara verilen ad
(bk. CENNÂBÎ, Ebû Tâhir).

CENNE

Mali'de tarihî bir şehir.

Tinbüktü'nün 360 km. güneybatısında, Nijer'in kollarından Bani nehrinin sol yakasındaki geniş bir ovanın ortasında yer alan 278 m. yüksekliğinde bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Nehrin taşması sebebiyle yılın yağmurlu üç ayında (ağustos, eylül, ekim) çevresini sular basar ve şehir bir ada manzarası alır. Asıl adının Diene olduğu ve etimolojisi hakkında kesin bilgi bulunmadığı anlaşılan Cenne'nin Arapça kaynaklarda Cinî şeklinde geçtiği görülmektedir.

Şehrin kuruluş tarihi kesin olarak belli değildir. Cenne'nin yönetimini bir süre elinde tutan Sa'dî'nin (1627-1637) *Târîhu's-Sûdân*'da yazdığına göre IX. yüzyılda kuzeyden gelen Nono kabilesi Zoboro'da yerleşmiş ve bu bölgede yaşayan Bozolar'ı hâkimiyeti altına almıştır. Daha sonra birbirine karışan bu iki kabileyel otudukları yerin dar gelmesi üze-

rine bir kısım halk ayrılarak bugünkü Cenne'yi kurmuştur. Şehir, Mande tüccarları tarafından ihdas edilen yeni bir ticaret yolu üzerinde ana kavşakta yer almakta ve kollarıyla birlikte Nijer nehri boyunca Batı Sudan'ın en güzel yerleşim merkezlerinden birini oluşturmaktadır.

Sa'dî'nin anlattığına göre halkı müslüman tüccarlar sayesinde İslâmîyet'i VI. (XII.) yüzyılda kabul etmiştir. Cenne'nin ilk müslüman kralı Sultan Konboro İslâm'ı kabul edince ilk iş olarak sarayını yıktırıp yerine bir cami yaptırmış (bu cami XIX. yüzyılın başlarına kadar ayakta kalmıştır), daha sonra şehirde bulunan İslâm âlimlerini toplayarak onların huzurunda Müslümanlığa bağlılığını ilân etmiştir. Cenneliler müslüman olunca eski tapınakları yıkarak yerlerine cami ve mescid gibi İslâmî eserler tesis ettiler. Bunların yanı sıra şehirde dinî ve sosyal ilimlerin, özellikle de tıp ilminin okutulduğu büyük bir medrese kuruldu.

Cenne dış hücumlara karşı çok iyi korunmuş, etrafı XIX. yüzyılın sonunda şehrin genişlemesine engel olduğu için Fransızlar tarafından yıkılan kerpiç surlarla çevrilmişti. Şehir Mali kralları tarafından birçok defa kuşatıldıysa da alınmadı. Cenne'nin bu güçlü savunmasını Songay Hükümdarı Ali Ber (Ali Ekber) kırabilmiş ve yedi yıldan fazla sürdüğü rivayet edilen bir kuşatma sonunda şehre girmiştir (1473). Ali Ber Tinbüktü'yü yakıp yıkmasına rağmen Cenne'ye zarar vermemiş ve halkına iyi davranmıştır. Görünüşte müslüman olmakla beraber dinin icaplarını yerine getirmemek ve âlimlere karşı kötü davranmakla itham edilen Ali Ber'in 1492'de ölümünden sonra yerine oğullarından biri geçmişse de bir yıl sonra Songay ailesinin hâkimiyetini sona erdiren Ali Ber'in kumandanlarından Muhammed Tûrî Cenne'de yönetimi ele geçirmiştir.

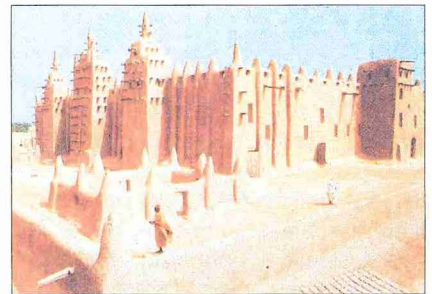
Cenne 1591'den sonra (büyük ihtimalle 1596'da), Fas Sultanı Şerif Ahmed el-Mansûr'un Sudan'ın fethine memur ettiği Cüdâr Paşa tarafından ele geçirildi. Şehirde Fas hâkimiyeti XIX. yüzyıla kadar sürmüştür, Fas idaresinin bir temsilcisi, yanında yardımcı olarak bir kumandan (kâid) ile bir haznedar (emîn) bulunduğu halde Cenne'yi yönetmiştir. Ancak Cenne halkı Fas hâkimiyetinden memnun kalmadığı için başka yerlere göç etti. XVIII. yüzyılda yukarı Mande bölgesinde gittikçe güçlenen Bambaralar Cenne'ye sık sık baskınlar yaparak şehri yağ-

maladılar, halkı vergi ödemeye zorladılar, hatta bir ara N'golo Dyara zamanında (1766-1790) hâkimiyeti ellerine geçirdiler.

XIX. yüzyılın başlarında Şeyh Ahmedü Lobbo Cenne yakınlarındaki bir mezraya yerleşmiş ve İslâmîyet'i yaymak için faaliyete geçmişti (*DİA*, II, 173). Ancak faaliyetlerinden rahatsız olan Faslılar tarafından bölgeden uzaklaştırılınca Mâsînâ'ya giderek otoritesini orada kurdu ve bunu kısa sürede geniş müslüman kitlelerinin bulunduğu Tinbüktü ve Cenne'ye kadar yaydı. Ahmedü Lobbo, o sıralarda başlarındaki idarecilerin zulmünden bıkan Cenne halkının isteği üzerine temsilcilerini göndererek hâkimiyetini burada da tesis etti. Fakat kısa süre sonra halkın temsilcileri öldürmesi üzerine şehri kuşatıp ele geçirdi ve halkın bir kısmını sürgüne gönderdi. XII. yüzyılda Sultan Konboro tarafından yaptırılan camiyi yıktırıp temelleri üzerine yeni bir cami inşa ettirdi (1830). Ahmedü Lobbo şehrin idaresini bir memurunun kontrolü altında yerli reislerle bıraktı ve buraya bir garnizon yerleştirdi. Cenne 1861'de Hacı Ömer el-Hadîdî yönetimindeki Fülâniler tarafından ele geçirildi; 1893'te ise Fransız kuvvetlerince işgal edilerek Fransız Sudanı topraklarına katıldı. Mali Cumhuriyeti 1960'ta bağımsızlığına kavuşunca Cenne de Mali toprakları içinde kaldı.

Cenne eski dönemlerde, nehir yolu üzerinde ve ayrıca Bitou Lobi ve Boure altın madenlerine giden yolların başında yer alması dolayısıyla büyük bir ticarî öneme sahipti. XVI. yüzyılın sonuna kadar en müreffeh günlerini yaşayan şehirde XVII. yüzyıldan itibaren yoğun bir esir ticareti başladı ve XIX. yüzyıla kadar da özellikle bu sebeple Kuzey Afrika ticaret yolu üzerindeki önemini de-

Cenne Ulucamii - Mali

vam ettirerek mâmur ve müreffeh bir belde olma durumunu korudu. Şehrin ticarî merkez olarak önemi, giderek Ni-ger ve Bani nehirlerinin birleştiği yere bir bentle bağlanan ve kuru bir alanda bulunan Mopti şehrine kaydı. Cenne bugün ikinci sınıf bir ticaret merkezi olup nüfusu 10.000 civarındadır. Kendine has bir tarzda inşa edilmiş eski güzel evleri ve büyük camii ile ünlüdür. Tarihi boyunca birçok ilim adamı yetiştiren Cenne, bugün de müslüman Afrika'nın özellikle dinî ilimler üzerine isim yapmış en önemli merkezlerinden biridir ve bazı modern kaynaklarda kutsal şehir olarak tanımlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdurrahman es-Sa'dî, *Târîhu's-Sûdân*, Paris 1898; J. S. Trimmingham, *Islam in West Africa*, Oxford 1959, s. 143, 191, 213; a.m.f., *A History of Islam in West Africa*, Oxford 1985, s. 31, 63-64, 77-78, 141, 149, 179; J. D. Page, *A History of West Africa*, Cambridge 1969, s. 22, 30, 39; a.m.f. — M. Verity, *An Atlas of African History*, London 1978, harita 11; Vezzân ez-Zeyyâtî, *Vaşfû İfrîkiyye*, I, 30; M. Hiskete, *The Development of Islam in West Africa*, London 1984, s. 13, 33, 129, 192, 246, 256, 321; Hasan İbrâhim Hasan, *İntişârü'l-İslâm fi'l-kârretî'l-İfrîkiyye*, Kahire 1984, s. 217-218; J. Josef, *el-İslâm fî memâlik ve imbaratoriyât İfrîkiyye's-sevdâ*³ (trc. Muhtâr es-Süveyfî), Kahire 1404/1984, s. 84-85; P. B. Clarke, *West Africa and Islam*, Oxford 1985, II, 43, 48, 53, 129, 177-178; *Le Robert. Dictionnaire universel des noms propres*, Paris 1987, II, 903; Nuaym Kidâh, *İfrîkiyye'l-garbiyye fî zillî'l-İslâm*, Ceza-yir, ts., s. 86; Pierr Maas, "Fishing in the Pondo", *Aramco World*, XLI/4, Houston, Texas 1990, s. 22-31; a.m.f., "Djenné: Living Tradition", a.e., XLI/6 (1990), s. 18-29; G. Yver, "Cenne", *İA*, III, 101-102; Maurice Delafosse, "Songhoï", a.e., X, 759; R. Mauny, "Dienné", *Et*² (İng.), II, 251-252; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 643; Nâdir Devlet, "Ahmedü Lobbo", *DİA*, II, 173.

MEHMET AYKAÇ

CENNET

(الجنة)

Bütün dinî inanışlara göre müminlerin ölümden veya kıyametin kopmasından sonra sonsuz mutluluk içinde yaşayacakları yer.

Cennet "örtmek, gizlemek" anlamındaki *cenn* kökünden isim olup "bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe" mânasına gelir. Âhiret hayatında müminlerin ebedî saadet yurdu olan yerin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması şeklinde açıklanmıştır.

Batı dillerinde cennet karşılığı olarak kullanılan *paradis* (*paradise*) kelimesinin aslı Grekçe *paradeisos* olup Eski Farsça'da "etrafı çevrilmiş yer, ağaçlı bahçe" anlamındaki *pairi-daēzadan* gelmektedir. İbrânice Tevrat'ta ilk insanın yerleştirildiği bahçeyi ifade etmek üzere kullanılan *Gan Eden* (Eden bahçesi) tamlamasındaki *gan* kelimesi, Tevrat'ın ilk Yunanca tercümesi olan "Yetmişler" çevirisinde *paradeisos* olarak karşılanmıştır. Grek literatüründe bu kelime ilk defa Ksenofones (Xenophon) tarafından ve "bahçe" anlamında kullanılmıştır. Eski Farsça'daki *pairi-daēza* kelimesi, sonraki dönem İbrânice'sinde "cennet" anlamında kullanılan *pardes* kelimesinin ortaya çıkmasına sebep olmuş, ancak yahudi din bilginleri (rabbiler), hem Âdem'in yerleştirildiği hem de iyilerin ölüm sonrasında ikamet edecekleri cenneti ifade etmek üzere *Gan Eden* ismini kullanmaya devam etmişlerdir.

İlkel Dinlerde Cennet. Tarih öncesi insanının cennet konusundaki düşüncelerine dair, mevcut kutsal kitapların verdiği mâlumat dışında pek az bilgi bulunmaktadır. İlkel kabilelerde umumiyetle ölümden sonra mutlu veya mutsuz bir hayat yaşama inancı vardır. Hemen bütün ilkel dinlerde bu hayatın dünyada veya gökteki bir yerde gerçekleşeceğine inanılır ve daha çok maddî unsurlarla tasvir edilir. Meselâ Andaman adalarındaki ilkel kabilelerin inancına göre iyilerin ruhları yerle gök arasındaki bir köprüden geçerek cennete çıkar. Kötülerin ruhları ise soğuk bir yere ayrılır. Sonunda bütün ruhlar eski durumlarına dönerler ve yeni bir dünyada sürekli yaşarlar. Malaya yarımadası yerlilerine göre de cennet göktedir.

Bazı Afrika mitlerinde, insanoğlu yaratılmadan önce bir cennetin var olduğu inancının bulunması dikkat çekicidir. Hastalık ve ölümün bulunmadığı bu cennette bir olay sonucu bütün güzellikler son buldu ve şimdiki insan hayatı başladı. Brezilya'daki Guarani Kızılderilileri, dünyada olduğuna inandıkları "kötülük bulunmayan ülke"yi dört yüzyıl boyunca göçlerle aradılar. Tanınmış dinler tarihi araştırmacısı Mircea Eliade, şamanların rüya ve vecdlerini anlatmada kullandıkları cennet tasvirlerinin asırlar boyu devam eden telakkileri canlı tuttuğunu düşünmüştür.

Dünyada veya gökte bulunan, insanoğlunun ilk mekânı olan, iyilerin ölümden sonra yeniden dönecekleri ümit edilen

cennet inancıyla ilgili ilk yazılı kaynak, milâttan önce 2000'lere ait Sumer literatürüdür. Çivi yazılı bu kaynaklarda cennet, Dilmun denilen ve güneşin doğduğu yere doğru uzandığına inanılan bir adadır ki "mutlu insanlar ülkesi, ölümsüzler ülkesi, hayat ülkesi" diye de nitelendirilmiştir. Bol suların beslediği, çayır çimen ve meyve yüklü ağaçlarla kaplı Dilmun'da hastalık ve ölüm yoktur. Ras Şamra'da bulunan Ugaritçe eski Ken'ânî şiirlerinde de buna benzer bir yer tasvir edilir. Eski Mısırlılar'da, hârikulâde bir mutluluk adası olan yerdeki cennetin bir eşinin de gökte, samanyolunun ikiye bölündüğü bir yerde bulunduğu inanılırdı. Öldükten sonra dirilmeye inanan eski Mısırlılar'a göre ebedî mutluluğu kazananlar ya gökte güneş tanrısı Re'y'e veya Osiris'e kavuşurlar ya da yıldız olurlardı.

Ölülerin dirileceğine, muhakeme sonunda kötülerin Cınvat Köprüsü'nden geçerken erimiş madenlerin arasına düşeceğine inanan eski İranlılar'da, iyiler için Seyhun ve Ceyhun ırmaklarının kaynaklarının bulunduğu doğuda bir yerden söz edilir.

Sadece tanrıların ölümsüzlüğüne inanılan eski Yunan'da dünyevî bir cennet fikrinin gelişmesi şairler ve yazarlar vasıtasıyla olmuştur. Eflâton *Devlet* adlı diyalogunda devrî bir geri dönüşten, yeniden var oluştan bahseder. Buna göre yerden çıkarak yeniden var olan insanlar mevsimlerin elverişli olduğu, ağaçların meyve verdiği, hayvanların bile barış içinde yaşadığı bir ortamda rahat bir hayat sürerler. Bundan başka eski Yunanlılar'da Hesperides bahçesi diye bilinen cennet adaları inancı da vardır.

Romalılar'da başka kültürlerden gelme dünyevî bir cennet anlayışı hâkimdi. Kelt mitolojisinde cenneti temsilen hem bir adacıklar takımı, hem de Sumerler'de olduğu gibi uzaktaki bir cennet (Elysium) veya "hayat ülkesi" telakkisi vardır. Buna benzer dünyevî bir cennet tasavvuru İskandinav literatüründe de göze çarpar. Slavlar'da güneşin okyanus ötesinde, doğudaki yurdunda bir cennet bulunduğu inanılır, ayrıca gökteki esrarengiz bir ülkeden de söz edilirdi. Germanler'in bu konudaki telakkileri Keltler'inkine benzemekle beraber ölen savaşçıların tanrılarla birlikte kaldıkları Valhalla denilen bir cennetten de söz edilir. Ayrıca hastalık, yaşlılık ve ölümün bulunmadığı koru şeklinde özel bir cennet anlayışı da vardır.